

Maktabda

GEOGRAFIYA

Ilmiy-metodik, ma'naviy-ma'rifiy, ta'limiy jurnal

№ 5 (185) 2025-yil



Maktabda

2025-yil – Atrof-muhitni asrash va
“yashil” iqtisodiyot yili

GEOGRAFIYA

Ilmiy-metodik, ma'naviy-ma'rifiy,
ta'limiy jurnal

№ 5(185) 2025-yil



MUNDARIJA

Sanoat tumanlari (smog): sabab va
oqibati 2

Kaspiy dengizi suv sathining o'zgarishi:
Tabiat signalimi yoki insonning
tabiatga ta'siri natijasimi? 6

O'zbekistonda cho'llanish jarayoni va
uning oqibatlari 13

O'quvchilarda tanqidiy fikrlash,
ijodkorlik, muloqot va hamkorlik
ko'nikmalarini rivojlantirishda “4K”
modeli 20

Tog' jinslari – tabiatning tarixiy
sahifalaridir 23

Geografiya darslarini qanday
samarali tashkil etish mumkin? 26

Qamashi tumanining tabiiy
geografik sharoiti va uning iqtisodiy
rivojlanishiga ta'siri 29



Muassis:

“YANGI NASHRIYOT-
MATBAA” MChJ

Bosh muharrir:

Oybek ABDIMUROTOV

Tahrir hay'ati:

Nodira SULTONOVA

Sherzod IBROIMOV

Muhriddin AVEZOV

Mayram HOJIYEVA

Jahongir ISMATOV

Zakir ROZIMOV

Dilfuza QO'ZIYEVA

Madiyar ABDULLAYEV

Orifjon ERGASHEV

Adham NIYAZOV

Saida NIZAMOVA

Nozimjon AZIMOV

Shahnoza YANGIBOYEVA

Jamoatchilik kengashi:

Shavkat SHARIPOV

Nusratulla ALIMKULOV

Furqat RAJABOV

Mirali MIRAKMALOV

Shuxrat QURBONOV

Shakarbek XOLMURODOV

Jurabek NAMOZOV

Elyor SOBIROV

Kamollidin XAKIMOV

Viktor FEDORKO

Rustam ABDIYEV

Bekzod YUSUPOV

Ruslan KUSHAYEV

Farxod RAXIMOV

Inomjon PRIMOV

Sahifalovchi-dizayner:

Faxriddin RAHIMOV

Jurnalning original matni “YANGI NASHRIYOT-MATBAA”
MChJning matbaa bo'limida tayyorlandi.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsi-
yasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar
agentligida № 65669725-raqam bilan 2025-yil 19-fevralda
ro'yxatga olingan.

Jurnal 2009-yil yanvar oyidan chiqa boshlagan.

Ikki oyda bir marta chop etiladi.

Tahririyat manzili: Toshkent shahri, Chilonzor tumani
Bunyodkor ko'chasi, 42- uy.

Tel/Telegram: +998 90 999-00-89

Bosishga ruxsat etildi: 30.10.2025. Qog'oz
bichimi 60x84 1/8. Ofset bosma usulida bosildi.
4 bosma taboq. Adadi: 3000 nusxa.

Buyurtma №14

“RICH PRINT” MChJ bosmaxonasida chop etildi.
Farg'ona shahri, Vatan ravnaqi ko'chasi, 47-uy.

O'QUVCHILARDA TANQIDIY FIKRLASH, IJODKORLIK, MULOQOT VA HAMKORLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANITIRISHDA

“4K” MODEL

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrda qabul qilingan “Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi farmoni ijrosi yuzasidan ishlab chiqilgan “O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” xalq ta'limi tizimi uzoq muddatli rivojlanishining asosiy yo'nalishlarini belgilab beradi, jumladan:

- O'zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib PISA (The Programme for International Student Assessment) Xalqaro miqyosda o'quvchilarni baholash dasturi reytingi bo'yicha jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakati qatoriga kirishiga erishish;

- uzluksiz ta'lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash, shuningdek, professional kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish;

- o'qitish metodikasini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish;

- xalq ta'limi sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish;

- xalq ta'limi muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va budjetdan mablag' bilan ta'minlashning sa-

maradorligini oshirish;

- yoshlarni tarbiyalash va ularning bandligini ta'minlashda maktabdan tashqari ta'limning zamonaviy usullari va yo'nalishlarini joriy etish;

- davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish hisobiga davlat ta'lim tizimida raqobat muhitini kengaytirish;

- yoshlar ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan beshta tashabbusni amaliyotga tatbiq etish;

- xalq ta'limi tizimida faoliyat ko'rsatishning jozibadorligini oshirish maqsadida umumiy o'rta ta'lim muassasalari xodimlarining mehnatiga haq to'lash, moddiy rag'batlantirish va ijtimoiy himoya qilish darajasini bosqichma-bosqich oshirib borish;

- O'zbekiston Respublikasida ta'limning uzluksizligi, barkamol shaxsni tarbiyalashga yo'naltirilganligidan kelib chiqqan holda, umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limida o'qitiladigan umumta'lim fanlari mazmunining izchilligini ta'minlash maqsadida tayanch kompetensiyalar hamda har bir o'quv fani mazmunidan kelib chiqqan holda xususiy kompetensiyalar belgilandi;

- yoshlar ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks

chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan beshta tashabbusni amaliyotga tatbiq etish.

Besh tashabbus quyidagilardan iborat:

■ **Birinchi tashabbus** yoshlarning musiqa, rassomlik, adabiyot, teatr va san'atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirish, iste'dodini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi.

■ **Ikkinchi tashabbus** yoshlarni jismoniy chiniqtirish, ularning sport sohasida qobiliyatini namoyon qilishlari uchun zarur sharoitlar yaratishga yo'naltirilgan.

■ **Uchinchi tashabbus** aholi va yoshlar o'rtasida kompyuter texnologiyalari va internetdan samarali foydalanishni tashkil etishga qaratilgan.

■ **To'rtinchi tashabbus** yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ular o'rtasida kitobxonlikni keng targ'ib qilish bo'yicha tizimli ishlarni tashkil etishga yo'naltirilgan.

■ **Beshinchi tashabbus** xotin-qizlarni ish bilan ta'minlash masalalarini nazarda tutadi.

Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida o'qitish metodikasini takomillashtirish vazifasi belgilangan. Shunga muvofiq, darsliklarni yangilash bo'yicha muayyan ishlar bajarildi. “4K” modelidan foydalanish ko'plab sinovlardan o'tgan, muhimi, zamonaviy yondashuvdir. Unda



o'quvchilarning tanqidiy fikrlashi, o'z fikrini erkin bayon eta olishiga ko'proq ahamiyat beriladi. Yangi innovatsion yondashuvni O'zbekiston maktablarida joriy etishdan oldin xorijiy tajribalar ham o'rganildi. Singapur, Xitoy, Angliya, Finlandiya, Estoniya kabi ta'limi ilg'or mamlakatlar o'quvchilarda "4K" tamoyilini o'z ichiga olgan XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirishga asosiy e'tibor qaratadi. PISA, PIRLS kabi xalqaro reytinglarda yuqori o'rinlarni egallagan davlatlar ta'limida o'quvchilarda "4K"ni o'z ichiga olgan muloqot, tadqiqot, yaratuvchanlik kabi ko'nikmalarga alohida urg'u berilgan va shuning uchun ham ular xalqaro reytinglarda katta natijalarga erishayapti. Shu o'rinda mazkur yondashuv haqida to'xtalsak, bu model bolalarning har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan bo'lib, to'rt asosiy kompetensiyani o'z ichiga oladi.

■ **Kollaboratsiya** – darsliklar o'quvchilarning jamoada

ishlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan tarzda tuzilgan. Bu o'quvchilarga hamkorlik qilish, samarali fikr almashish va o'zaro qo'llab-quvvatlash ko'nikmalarini o'rganishga ko'maklashadi.

■ **Kommunikativlik** – darsliklar o'quvchilarning boshqalar bilan muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. O'quvchilar o'z fikrlarini aniq va ravshan ifodalash, suhbatdoshning tinglash va tushunish, ma'lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishni o'rganadi.

■ **Kreativ fikrlash** – darsliklar ijodiy fikrlash va yangilik qilish qobiliyatini rivojlantiradi. O'quvchilar o'z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo'llashni o'rganadi, innovatsion yechimlar ishlab chiqadi va ijodiy muammolarni hal qilish ko'nikmalariga ega bo'ladi.

■ **Kritik fikrlash** – ushbu metodologiya o'quvchilarning axborotni tanqidiy baholash, o'z fikri va mulohazalarini shakllan-

tirish ko'nikmalarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. O'quvchilar muammolarga analitik nuqtayi nazardan yondashishni o'rganadi va mantiqiy fikrlash asosida o'z qarashlarini shakllantiradi.

Ushbu muhim kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam berishni istasak, o'quv jarayonini bolalar uchun qiziqarli va foydali tarzda tashkillashtirishimiz kerak. Maktabdagi har bir dars o'quvchilar faqat fan mazmunini o'zlashtiradigan emas, balki mustaqil bilim oladigan va qobiliyatini rivojlantiradigan jarayondir. "4K" modeliga asoslangan innovatsion yondashuv maktablarda qo'llash uchun alohida sharoitlar talab etmaydi. Masalan, o'quvchilarda tanqidiy fikrlash qobiliyati savol-topshiriqlar bilan, muloqot ko'nikmasi esa savol-topshiriqlar va mashg'ulotlar orqali rivojlanadi. Maktablarda bu usullar oldindan qo'llab kelinmoqda, faqatgina ularni takomillashtirish lozim.

Geografiya ta'limning landshafti doimo rivojlanib bormoqda, yosh o'quvchilarning turli ehtiyojlarini qondirish uchun innovatsion metodologiyalar paydo bo'ldi. Ular orasida bilim, ko'nikma, ijodkorlik va xarakterni o'z ichiga olgan "4K" modeli katta muhim ahamiyatga ega. Keling, har bir "K" ni ajratamiz va uning o'zgaruvchan salohiyatiga guvoh bo'laylik.

1. Bilim.

■ **Chuqurroq o'rganish:** yuzaki tushunish emas, tanqidiy fikrlash va tahlilni targ'ib qiladi. O'quvchilar ma'lumotlar bilan faol shug'ullanadi, bilimlarini real hayotda qo'llay boshlaydi.

■ **Integratsiyalashgan o'quv rejasi:** fanlararo o'rganishni rag'batlantiradi. Turli sohalaridagi tushunchalar bir-biriga bog'lanib, yaxlit tushunishni rivojlantiradi. Bunday tushunchalarning bir-biriga bog'lanishi ularni yaxshi o'zlashtirib olishga ko'maklashadi.

■ **Shaxsiylashtirilgan ta'lim:** individual o'rganish uslublari va moslashuvchan o'quv muhitini ta'minlaydi.

2. Ko'nikmalar.

■ **Uzluksiz ta'lim:** O'zgarishlarga tayyor turish uchun zarur bo'lgan muhim ko'nikmalarga ustunlik beradi. Muammolarni hal qilish, muloqot qilish, hamkorlik va moslashuvchanlik ikkinchi tabiatga aylanib, o'quvchilarni dinamik kelajakka tayyorlaydi.

■ **Texnologiya integratsiyasi:** texnologiyani passiv ko'ngilochar manba emas, balki o'rganish vositasi sifatida qamrab oladi. O'quvchilar tadqiqot, muloqot va ijodiy ifoda uchun uning kuchidan foydalanishni o'rganadi. Shu tariqa darslar qiziqarli va samarali bo'lishi taminlanadi.

■ **Global fuqarolik:** empatiya (hissiyot va tuyg'ularda

boshqa odamni chuqur tushunish qobiliyati), rahm-shafqat (boshqalarning og'rig'ini o'zida his etish qobiliyati), madaniyatlararo tushunish va dunyo bilan mas'uliyatli hamkorlikni rivojlantiradi. O'quvchilarda faol va rahmdil global fuqarolar bo'lish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantiradi.

3. Ijodkorlik.

■ **Keng qamrovli fikrlash:** tasavvur va turli xil fikrlashni rivojlantiradi. O'quvchilar tajriba, savol va yangi g'oyalarni o'rganishga da'vat etiladi, bu esa innovatsiyalar va muammolarni hal qilishda yutuqlarga olib keladi.

■ **Badiiy ifoda:** ijodkorlikning turli shakllari – tasviriy san'at, musiqa, raqs va dramaning rivojlanishi uchun imkon beradi. Bu yo'llar o'zini anglash va ifoda etish uchun o'ziga xos zamin yaratadi.

■ **Ochiq fikrlash:** noaniqlikni qabul qilish va turli nuqtayi nazarlarni qamrab olishga undaydi. O'quvchilar murakkab vaziyatlarda moslashuvchanlik va kashf qilish istagi bilan harakat qilishni o'rganadi.

4. Belgi.

■ **Axloqiy qadriyatlar:** kuchli axloqiy xarakter va axloqiy qarorlar qabul qilishni singdiradi. O'quvchilar to'g'rilik, hurmat, mas'uliyat va hamdardlik muhimligini bilib, yaxshi fuqarolik asoslarini shakllantiradi.

■ **Hissiy intellekt:** hissiy intellektning hayotdagi qiyinchiliklarni yengishdagi hal qiluvchi rolini tan oladi. O'quvchilar o'z-o'zini anglash, o'zini o'zi boshqarish va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Natijada sog'lom munosabatlar yuzaga kela boshlaydi.

■ **Chidamlilik:** o'quvchilar o'sish, chidamlilik va qat'iyatlilik uchun imkoniyatlar sifatida qiyinchiliklarni qabul qilishni o'rganadi.

Bular "4K" modelining afzalliklari hisoblanib, uning imkoniyatlarini inkor etib bo'lmasa-da, uni samarali amalga oshirishda bir qator to'siqlar mavjud.

Kamchiliklari va qiyinchiliklari

Endi e'tiborimizni "4K" modelini samarali amalga oshirishga to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan muammolarga qaratamiz.

■ **O'qituvchilarni tayyorlash:** pedagogik yondashuvlarda sezilarli o'zgarishlarni talab qiladi. Modelni samarali amalga oshirish uchun o'qituvchilarda zarur ko'nikma, yetarli bilim va salohiyat bo'lishi zarur.

■ **Resurslarni taqsimlash:** turli o'quv materiallari, texnologiyalar va moslashuvchan o'quv muhitlariga kirishni talab qiladi. Samarali dars tashkil qilish uchun resurslarni yetarli darajada taqsimlash juda muhim.

■ **Baholash muammolari:** Yaxlit baholash usullarini ishlab chiqish katta qiyinchilik tug'diradi. Bu muammoni hal qilish uchun baholashda xalqaro hamjamiyat tan olgan dasturlarga o'tish lozim.

■ **O'quvchilarga ortiqcha vazifa yuklash:** jarayonda o'quvchilarga vazifa ko'p yuklanishi ularning imkoniyatlaridan ortiq bosim hosil qilib, ulardagi darsga qiziqish, o'ziga ishonchni pasaytirishi mumkin. O'qituvchi muvozanatni saqlay olish zarur.

Ushbu muammolarni tan olish va hal qilish "4K" modelining barcha imkoniyatlaridan foydalanish uchun juda muhimdir. Xulosa qilib aytganda, ushbu usul geografiya ta'limi chorrahasida turibdi. Uning bilim, ko'nikma, ijodkorlik va xarakterni o'z ichiga olgan yaxlit tizimi rivojlanishi shubhasizdir. U yorqin kelajak qura oladigan, har tomonlama barkamol shaxslarni kamol top-tirishga yordam beradi.

Oybek ABDIMUROTOV,
Chirchiq davlat pedagogika
universiteti "Geografiya"
kafedrası mudiri,
p.f.f.d., dotsent